

— |

| —

--na--ragu_klasika

— |

| —

Nakladnici

Disput, Dubrava 37, Zagreb

Hrvatsko filološko društvo, Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnike

Josip Pandurić, Anita Skelin Horvat

Urednica biblioteke Na tragu klasika

Irena Lukšić

Urednik izdanja

Josip Pandurić

Likovno oblikovanje

bilić_müller

Fotografija na naslovnici

René Pronk

Lektura i grafička priprema

Disput

Tisak

Kikagraf, Zagreb

Godina i mjesec objavljivanja

2019, svibanj

CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 001028099

ISBN 978-953-260-338-5 (Disput)

ISBN 978-953-296-168-3 (Hrvatsko filološko društvo)

— | | —

MAJA HADERLAP

—

Anđeo zaborava

Roman

S njemačkoga preveo
Dubravko Torjanac

disput

Hrvatsko filološko društvo
biblioteka *književna* smotra

Zagreb, 2019.

— | | —

Naslov izvornika

Maja Haderlap

Engel des Vergessens

Wallstein Verlag, Göttingen, 2012.

© Wallstein Verlag, Göttingen 2011

austrijski kulturni forum^{zag}

Knjiga je nagrađena nagradom za promicanje
suvremene austrijske književnosti Albert Goldstein
za 2019. godinu

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Baka mi daje znak rukom da je slijedim.

Idemo kroz črnu kuhnju u špajzu. Za svod se lijepi stari dim poput tamne, masne smole. Miriše na dimljeno meso i svježje ispečen kruh. Kiseo zadah lebdi iznad kanti s napojem u kojima se skupljaju ostaci hrane za svinje. Pod je od gline, a na mjestima gdje se često hodalo sjaji se kao da je ulašten.

Baka u špajzi iz jednog lonca grabi stvrdnutu svinjsku mast i razmazuje ju po glinenoj posudi za pečenje, zatim posegne žlicom u marmeladu od jabuka i skine bijelo-sivi sloj plijesni koji baci u napoj. *Malada*, piše na etiketama koje je na staklenke zalijepila smjesom od brašna, mlijeka i sline. Njezina je *malada* tamnosmeđa i gorko-slatkog okusa.

Stavlja mi punu šaku jaja u suknju koju držim podignutu. Na propuhu se sa zidova črne kuhnje odvajaju pahuljice čađe i spuštaju na hljebove kruha koji leže visoko gore na drvenoj polici. Ispod otvora peći, pokraj ulaznih vrata, leži na kup pometena hrpica pepela.

Baka radi u kuhinji. Jela koja pripravlja imaju okus po črnoj kuhnji, po mračnoj, loše osvijetljenoj groti kroz koju dnevno prolazimo nekoliko puta. Sve jestivo, čini mi se, preuzima vonj i boju kuhinje gdje se kuha na otvorenom ognjištu. Špek i heljdino brašno, mast i marmelada, čak i jaja mirišu na zemlju, dim i ukiseljeni zrak.

Dok kuha, baka jelima daje svojstva. Njezina jela imaju skrivenu snagu, mogu povezati ovostranost s onostranošću, liječiti vidljive i nevidljive rane, mogu donijeti bolest.

Pijem divku iz flaše koju za mene drži skrivenu u najnižoj ladici kredenca. Prevelika si za flašu, kaže, ali dok god hoćeš, ja ću ti je pripremati. Legnem na kuhinjsku klupu, da se maknem iz vidokruga, i pijuckam svježe pripravljenu kavu. Puno prevelika, ponovi baka. Kad netko dođe, flašu odmah metneš na pod.

Baka misli da je majka neuka za kuhinju. Pojma nema kako se kuha, a ono što su je časne sestre naučile u školi ne paše u našu kuću. A ne zna ni to da ima jela za žive i za mrtve, da se ljude posebno spravljenim jelima može izliječiti ili upropastiti, ona joj to stvarno neće vjerovati.

Ja, naprotiv, vjerujem baki na riječ i oduševljeno vrtim ručicu kad prži zob za kavu. Slušam je kad priča za kolike je ljude već kuhala, onda kod kuće, kad je još bilo slugu i sluškinja i jako puno djece. Kaže da je i krala hranu za sebe i za druge, tražila svaku gulinu od krumpira, sve što je izgledalo jestivo, onda, kad je prala kazane, to je još bila sreća, kaže, da je onamo došla, u kuhinju, u logoru, znam ja.

Nakon pranja suđa stavlja emajlirane zdjelice i lonce na prozorsku dasku da se ocijede. Vodu od pranja iz limene zdjele prolijeva van. Njezini dugi, pocrvenjeli prsti poslije pranja

su ljubičasti. Izgledaju poput kandži kakve ptice grabljivice. Tu i tamo lupka me njima po glavi. Širajzlom digne kao tanjur velik dio od lijevanog željeza s ploče šporeta i razgrće žar da se brže ohladi.

Čim se kud makne, ja je slijedim. Ona je moja pčela mati-
ca, a ja sam njezin trut. U nosu mi je miris njezine odjeće,
vonj po mlijeku i dimu, zapah gorkih začinskih trava koji se
drži njezine pregače. Ona mi začinja kolo, a ja poigravam
za njom. Prilagođavam svoje malene korake njezinim koji
se vuku, pjevušim neku nježnu melodiju od pitanja, a ona
svira bas.

Odlazimo u izbu provjeriti centrifugu za mlijeko koja je
iza vrata i koju okrećemo nekoliko puta tjedno da se odvoji
vrhnje od mlijeka. U komori iza otvaraju se prozori, pro-
vjetravaju kreveti u kojima spavamo, protresaju slamarice
napunjene sušenom kukuruzovinom, okreću i pregledavaju
trave koje leže na prozorskoj dasci ili su obješene na prečka-
ma, penje se uz stube na tavan, koji djeluje nelagodno, po-
gleda se u tavansku komoru u koju su prije nekoliko godina
duhovi utekli k onima koji su spavali pa ih potjerali iz sobe,
kako pripovijeda baka.

Baka poskakujući izlazi van i veže žuti grm ljutića ispred
sjenika za stablo šljive. Govori grmu bazge pokraj gnojišta
da bi brže procvao. Zatim se vraća po mene. Idemo pre-
ko dvorišta do spremišta s hranom u donjem podrumu i
u hambaru. Ona otvara vreće s brašnom, sanduke i drvene
kablance, puni džepove na pregači svježim ili suhim voćem,
sipa pšenicu i zrnje kukuruza za kokoši. Njezino je čelo na-
brano poput daščica od šindre s krova nad hambarom. Žuri
ispred mene, hoće do sušnice na potoku da pogleda rešetke
od letvica na kojima se u jesen suše šljive i kruške.

Dva puta tjedno provjerava sa mnom kokošinje u šupama za alat na gumnu. Ne nađu li se do konca tjedna u kojem gnijezdu jaja, potraži živinu na koju sumnja da je lijena u nesenju. Dođe li joj blizu, hitro prepadne kokoš koja kriješti pa joj straga zabije kažiprst i srednji prst. Proviri li pod njezinim prstima nešto bijelo, kaže da će jaje doći sutra ili prekосуtra, još ima mekanu ljusku.

Nekad, na moje veselje, izvadi jaje iz kokoši, koje se razlije u njezinim rukama. Moram se smijati. Jajčarka, zove me baka. To mi je ime dao djed, priča ona, kad je bolestan ležao na klupi kod peći i morao paziti na mene. Bila sam mamina maza, tek nešto starija od godine, i u najnižoj ladici kredenca u sobi otkrila jaja pa ih jedno po jedno kotrljala po drvenom podu, i čim bi se iz ljuske izlio žutanjak, vikala *sonči gre*, sunčece izlazi! Djed me je promatrao i bio toliko oduševljen da me je pustio da ispraznim cijelu zdjelu, a njoj zabranio da me špota. Mislio je, dok je ona brisala kajganu s poda, da bi se prema meni i njemu moralo osjećati sažaljenje. Ubrzo potom je umro, iako sam ga zabavljala.

Samo kod miješenja tijesta baka cijeni pomoć moje majke. Onda je gleda kako miješa brašno. U naćvama mljacka i packa. Majci po čelu izbijaju kapljice znoja i padaju u kruh što nastaje. Ona se uspravlja i nadlakticom briše znoj s lica. Obrazi su joj crveni, rukavi bluže visoko zavrnuti, u izrezu oko vrata mogu joj vidjeti potkošulju. Pita koliki je omjer raženog i pšeničnog brašna i kiselog tijesta i vode, ona bi voljela znati koliko kila brašna. Baka veli, ako brašno pokrije taj tu žlijeb na bočnoj strani naćvi, onda je dobro. Onda se majka opet saginje nad tijesto. Kad se ono počne odvajati od njezinih prstiju i kad naćve više ne škripe, obavila je posao. Baka ureže križ na tijestu i pokrije ga da se diže.

Dva sata nakon što je baka nahranila ždrijelo peći sivobijelim trbusima od brašna, peć vraća hljebove kruha. Vruć, pečen kruh izvlači se iz usta peći, obriše se krpom, prekriži i stavlja meni u pregaču. Ja kruh nosim u izbu da se ohladi i stavljam ga na stol ili na prostranu klupu kod peći. Miris svježeg pečenog kruha struji kućom. Baka ide po sobama, kao da se želi uvjeriti jesu li isparine kiselog tijesta stvarno stigle u svaki kut kuće.

Ovoliko je malo kruha bilo za jesti u logoru, ovoliko malo, pokazuje ona palcem i kažiprstom veličinu komada kruha koji su dijeljeni zatočenicima. Trebalo je biti dovoljno za jedan dan, koji put za dva. Kasnije nismo dobivali ni to, kaže, i o kruhu smo maštali. Pogledam je. Kaže, kao što će uvijek reći, *je bilo čudno*, bilo je neobično, kaže i misli bilo je strašno, ali *grozno* joj ne pada na pamet.

U džepovima njezine pregače nakupljaju se mrvice kruha i stare korice. Kad ide preko dvorišta i u staju, dijeli kruh životinjama. Kokošima u velikom luku dobacuje mrvice, kravama i svinjama trpa kore u gubice. Kruhom treba darivati i životinje, kaže baka, jer se kruh koji dijeliš opet vraća.

Na Svisvete stavlja na stol hljeb i šalicu mlijeka za mrtve. Da imaju za jelo kad dođu po noći i da nas puste na miru, kaže.

Zamišljam kako mrtvi jedu nevidljivim rukama, ali ujutro izgleda kao da ništa nije taknuto. Nož leži pokraj hljeba, mlijeko stoji na stolu, kao da ga ni dašak nije pomaknuo. Jesu bili tu, pitam. Da, kaže baka. Ona to mora znati, mislim ja, ona je bliska sa smrću. Vidjela ju je tada kada se pokazivala svakoga dana i svakoga sata.

Majka radi izvan kuće. Pri doručku je kroz kuhinjski prozor mogu vidjeti kako radi u štali. S vrbovom košarom na leđima hita na gumno i opet natrag u štalu, raširenih nogu saginje se nad vjedro za hranu, iz kojeg se puši, i miješajući dodaje rukom na svežnjeve rezano i vršeno sijeno u svinjski napoj. Prolazi li s kakvim oruđem u rukama pokraj kuće, obično pride kuhinjskom prozoru da bi vidjela gdje sam. Kuca na prozorsko okno i zove, na slovenskom, gdje je moja *kokica*. Katkad samo trepne očima i odlazi šutke.

Ona nosi svjetlije pregače od bake i voli pjevati dok radi.

Ovisno o tome iz kojeg se smjera čuje njezino pjevanje, mogu zaključiti gdje se upravo nalazi. Ako je vedrog raspoloženja, mami me van nadimcima, kojima časti i životinje, da bi mi dala kakvog posla ili me stisnula uza se. Njezine su nježnosti divlje. Uhvati me kao što baka hvata kokoši i privuče k sebi, škaklja me i grize kad joj pokušam pobjeći. Ako je koji put utučena, ne pušta me k sebi. Njezina briga snažno me privlači k njoj. U takvim trenucima želim da mogu plaziti po njoj, kao što se mačka vere po stablu, i odozgo joj, s tjemena gledati u oči, polizati joj obraze, malo se maziti oko njezina nosa ili joj se kandžama zariti u leđa ako bi me pokušala otresti. Ali majka nema razumijevanja za moje želje. Čim joj dotaknem bokove, makne me kao zlovoljna ženka svoje mlade i pita kad mislim obaviti posao koji mi je dala. Kažem smjesta, nadajući se da je baka sve čula ne bi li preuzela sve moje obaveze, što ona, uostalom, rado čini da bi ljutila majku.

Pokatkad zateknem majku kako plače u roditeljskoj spavaćoj sobi. Tada sjedi na krevetu, s gumenim čizmama na nogama. Neugodno joj je kad je zateknem u takvom stanju. Što tražiš tu, pita. Tebe, kažem, tebe! Njezin očaj mora biti

velik, jer gumene čizme i umrljana pregača nekako ne pašu uz svijetli laneni, šarenim cvijećem izvezeni ukrasni prekrivač koji je prostrla preko bračnog kreveta.

Za blagih večeri sjedi na livadi iza kuće i gleda u nebo ili je naslonjena na drveni balkon na južnoj strani kuće za stare,* gdje ju se ne može vidjeti. Jednom u predsoblju kleči pred frižiderom, koji je netom stigao. Baka grdi iz kuhinje, za što je samo taj uređaj dobar, samo košta novaca. Majka pere frižider komadom bijele krpe, koju stalno umače, pa išmiče, u lavor s vrućom vodom. Takav frižider treba danas u svakom kućanstvu, kaže prkosno. A što, misli baka, ona još nikad nije imala frižider, nitko nema potrebe za takvim uređajem.

Jedne večeri majka stavlja nad moj krevet u sobi, koju dije-
lim s bakom, dvije uramljene slike anđela. Otkad sam dobi-
la brata, ne spavam više u roditeljskoj spavaćoj sobi u ma-
njoj kući za stare, već sam se preselila k baki, što me jako
veseli jer je baka štap moga djetinjstva za koji se čvrsto dr-
žim. Majka kaže, dok na zid zakucava dva mala čavla da
objesi slike, da mi je donijela dva bića, čuvara, koja će bdjeti
nada mnom. Zlatna glava s kovrčavom kosom i s krilima,
koja rastu iz njegovih leđa, ima paziti na mene. Neoprezan
mladi čovjek, zaključujem, s otkopčanim, neprikladnim
sandalama, vodi dvoje djece preko visećeg mosta; ispod zja-
pi dubok brdski klanac. Majka moli sa mnom *sveti angel
varuh moj, bodi vedno ti z menoj, stoj mi dan i noć od strani,
vsega hudega me brani*, amen i kaže da anđeli čovjeku mogu
gledati u dušu i pročitati njegove najtajnije misli.

---

* U originalu *Auszugshaus*, a misli se na, u Austriji i Bavarskoj uobičajenu, ma-
nju kuću ili dio seoskog imanja ostavljen za stare dane nakon što je imanje
predano mlađima koji se mogu brinuti o njemu (op. prev.).

Sa sumnjom promatram dobro uhranjena bića bucmastih obrašćića, jer vjerujem da moje misli nisu tu zato da ih se vreba i jer strahujem da su anđeli previše naivni i previše neiskusni da bi pazili na mene. Imaju ozaren, sanjarski pogled upravljen k nebu, nose, ako nisu polugoli, skupu odjeću, sviraju najčudnije instrumente i kod kuće su u oblacima, ne na zemlji. Bi li ta krilata bića stvarno znala i vidjela sve što bih ja pred ljudima htjela držati u tajnosti, razmišljam. Pritom mi nije ugodno, iako mi se sviđaju ti cure-dečki koji pjevaju i koji će ubuduće u jatima sjediti po crkvenim oltarima i na freskama, poput lastavica na električnim žicama u kasno ljeto prije nego što odlete u toplije krajeve.

Jednog jutra nakon ustajanja prestravljena shvatim da je moj otac mogao pasti s neba ili se strovaliti s mosta. Leži na podu u kuhinji lica oblivenog krvlju. Baka mu stavlja jastučić pod glavu i pokriva ga vunenom dekom. Majka je pokraj oca stavila lavor s hladnom vodom. Hoće mu s obraza obrišati krv, ali on odbijajući podiže ruku.

Pa ne možemo ga pustiti da ovako tu leži, kaže majka prodornim glasom.

Pusti ga ako hoće, određuje baka i gura majku u stranu.

Kad otac primijeti da sam se zbunjeno stisnula uz štednjak, osmjehne se. Tanak mlaz krvi curi mu iz usta niz obraz i gubi se u svijetlom okovratniku košulje koji je već natopljen krvlju.

Ostao je bez zuba, jadikuje majka i trči iz kuhinje. Stane ispred ulaznih vrata i čupka po cvijeću koje je počelo cvasti u sanducima za cvijeće. Što se dogodilo, hoću znati. Otac se survao s motorom, jeca majka, treba zvati doktora. Ona otrči.

Popodne će oca voziti doktoru. Po njega će doći susjed koji ima auto.

Imao je puno anđela čuvara, kaže majka. Jesu li anđeli učinili da njegov motor pri padu mekano tresne, mislim, ili su probudili susjeda koji je našao oca kako leži na livadi i pomogao mu da ustane? Ta priča s anđelima treba mi još jednom proći kroz glavu, zaključujem, možda i nisu tako nekorisni kao što sam mislila.

Otac najradije nosi pumperice od rebrastog samta. U hodu mu se klata kopča na listu jer ju je u žurbi zaboravio zakopčati. Hoda na način kao da poseže za nečim, kao da stalno mora trljati ruke od nestrpljivosti ili od radosti. Ljeti bos uskače u drvene cokule, koje stoje ispred kućnih vrata. Zimi noge u vunenim soknama tako nestrpljivo gura u kožnatu kapnu drvenih cokula da se na petama, najčešće krpanim, natisnu vunene falde. Sve se počne micati kad se on žuri preko dvorišta. Pas Piko trči amo-tamo na lancu, mačke se približavaju vratima štale, svinje glasno buče u svojim kolicima. Majka se žuri u staju s kantama iz kojih se prolijeva napoj.

Otac je krave već pustio s lanca i tjera ih k pojilu. Nije imao vremena dignuti ljeskovu šibu koja leži pokraj vrata štale, on životinjama koje se spotiču dirigira rukom i viče. Pokatkad se to čuje kao pocikivanje.

Krave su za njegovo poimanje vremena prespore. Tek što se vrata na svoja mjesta, on već gubi strpljenje i psujući mlati rukama oko sebe kao da tjera dosadne muhe. Kad nosi sijeno u štalu i pred pragom uzvikne ime krave koja mu mora napraviti mjesta, prozvana krava stvarno stane u stranu da on može strpati krmu u jaslje. Njegove su kretnje ritmički zamasi. Čišćenje svinjca mora teći kao podmazano, vile

za gnoj imaju se u luku zabiti u hrpu stelje, lopata za gnoj u usklađenom ritmu strugati po podu staje. Kravlja balega koja se puši samo čeka da je se podigne iz odvodnog jarka i u gotovo nepromijenjenom obliku baci na gnojište. Po letu balege može se prepoznati kakvo je očevo raspoloženje. Baca li balegu u visokom luku na stražnju stranu gnojišta, raspoložen je, a bijesan ako kravlja balega svom silom pljesne na prednju stranu gnojišta.

Svinje hoće ka koritu, pa guraju pomičnu rešetku. Majka s nogom u čizmi gura rešetku natrag i opominje životinje da budu strpljive. Ma bude vam, bude, kaže i u velikom luku lijeva napoj u korito. Čim rešetka padne natrag, svinje se mljackajući bace na kašu.

Majka počinje musti. Krpom čisti vime prve krave, zatim čučne na šamlicu i upre se glavom o slabinu životinje. Njezino hvatanje životinjskih sisa izbacila snažan mlaz mlijeka koji glasno udari o dno kabla. Na taj se znak umiri sve. Svinje mljackaju tiše, kokoši uvuku glave, mačke nečujno sjednu kraj pojila, mlijeko u kablu se pjenu. Nakon mužnje prve krave majka daje mačkama da piju. Lijeva mlijeko u posudu koju je otac izdijeljao iz jednog komada drva. Ružičasti mačji jezici srčuci ulaze u bijelu tekućinu, gubice mačaka mliječno su mokre. Jezici što prelaze preko krzna love i ližu mlijeko.

Stojim u velu magle od ugone i pogledima prelazim preko prljavih zidova. Moje ruke mirišu po svinjama, koje su nakon jela svoja krupna tijela stisnule uz rešetke u nadi da ću ih češkati. Pas Piko svoj je danji znoj obrisao o moju suknju. Za moje se obraze već lijepe od mlijeka vlažne mačje dlake. Pitam majku kad ćemo dobiti sljedeće tele, jer volim hraniti

životinje na flašicu. Njihovi gurkajući pokreti glave uvijek me nasmijavaju. Poslije hranjenja puštam da mi krave polizu ruke, sve dok me ne uhvati strah da bi moje ruke cijele mogle nestati u toplom ždrijelu iza njihovih kvržičastih jezika. Ma bude, bude, samo ti čekaj, kaže majka. Otac ostaje stajati pred vratima štale i gleda u nebo. Vrijeme će biti lijepo, kaže, sutra nam valja uraniti, vrijeme će biti lijepo!

Za toplih proljetnih vikenda on sjedi na klupi pokraj pčelinjaka i promatra pčelinji let. Jednu je ruku položio na naslon klupe i pravi se kao da nema ništa protiv kad sjednem kraj njega. Gleda prema daščicama za slijetanje ispred rupa na košnicama gdje pčele ulijeću i izlijeću, na koje se pčele skupljačice spuštaju i izvode svoje smjerokazne plesove. Ove godine bit će dobre žetve, kaže, ili, drugi red me brine. U kasnu zimu, kad je ojužilo, lopatom je odgrnuo snijeg pred pčelinjakom da bi sunce moglo brže zagrijati mjesto ispred košnica. Izradio je male drvene okvire, napeo žice i za žice zalemio saće. Saće je smjestio u pčelinjak i pomeo pod pčelinjaka prekriven mrtvim životinjama. Posljednjeg dana u siječnju poslao me u pčelinjak da osluhnem daju li pčelinji rojevi u košnicama znakove života. Kad sam mu rekla o tajanstvenom zujanju, činilo se da mu je kamen pao sa srca. Sad pita bih li bila spremna pomoći mu pri proljetnoj kontroli i dimljenju pčela. Ja kimam i idućeg tre-na shvatim da sam napravila grešku, ali prekasno je za uzmak.

Unutrašnjost pčelinjaka je polumračna. Na stražnjoj strani drvene kućice mliječno svjetlo pada kroz mali zaprljani prozor pokraj kojeg stoje dva ormara u kojima baka čuva svoju odjeću. Na prednjoj strani gomilaju se košnice poput širokog, zujećeg zida. U proljeće su preko košnica još

raširene vunene deke. U odvojenoj prostoriji iza stoji stroj za vrcanje meda, na stolicu pokraj vrata naslagano je novo saće.

Otac je veseo kad s njim uđem u pčelinjak. Ne voli raditi sam, kaže i metne mi u ruku spravu za dimljenje. Opreznim pokretom ruke otvara prvu košnicu i ja puštam mlazove dima u unutrašnjost sanduka. I smjesta trčim van. Otac iz košnice izvlači jedno po jedno saće, orlovim perom skida pčele koje vise na rubovima i sa svakim saćem izlazi pred košnicu da ga pregleda. Ja čekam na odgovarajućoj udaljenosti dok otac s jednim saćem, na kojem se tiskaju pčele, ne dođe na otvoreno te me pokretom glave dozove da pogledam komešanje pčela. Tko prvi otkrije maticu, smije veselo viknuti. Ispruženog vrata priginjem se nad roj i vičem *matica, matica* čim je otkrijem. Otac uzdiše i vrhom orlova pera traži matičnjake. Pokatkad potjera neki od zime oslabjeli roj, kako kaže, pred rupu za ulaz druge košnice i nada se da će susjedni roj prihvatiti oslabjele pčele. Savjetuje mi da ostanem mirna i da ne pravim nagle pokrete. Kaže, odbaio je pravi dan, pčele su izletjele, neka se ne brinem, kad je takav dan, pčele ne bodu. Ne vjerujem sasvim njegovoj sigurnosti jer sam ga često viđala s oteklinama od pčelinjih uboda. S ljubavlju pčelama puše dim cigarete na leđa, to posebno vole, kaže, njegov duhan paralizira najsrđitije životinje. Smješka se kad vidi kako uvlačim glavu od straha da me ne napadne kakva bijesna radilica.

U pčelinjak, pogledati u kakvom su stanju pčele, obično ide baka. Iz jedne ladice ormara za odjeću uzima smeđu, požutjelu tekicu i u nju bilježi količinu ovogodišnjih rojeva i matica. Na koricama tekice ističe se njemački carski orao. Radna knjižica, stoji ispod napisano, ime i sjedište poduzeća, državljanstvo: *dojčes rajh*. Tekica je pripadala djedu,

kaže baka, ali je on nikad nije koristio. Preuzeo je imanje 1. veljače 1927. godine, a 27. veljače 1927. se oženio, stoji u knjižici, sve drugo ona je zabilježila na unutrašnjoj strani vrata ormara, gdje su olovkom zabilježeni datumi vjenčanja i datumi smrti članova obitelji.

Baka ništa ne može baciti, kaže otac, čak je stvari od Hitlera koristila tako dugo dok se nisu uništile. Ma što, uzvraća baka, zimski kaput, koji čuva u ovom ormaru, nosila je, na primjer, samo jednom i nikad ga više ne bi odjenula. Otvara vrata ormara i pokazuje na tamni, sivozeleni vuneneni kaput koji složen leži na dnu. Organizirala ga je sebi u Ravensbrücku i otad ga nije gubila iz vida, kaže. Nosila je kaput kad se raščišćavao logor. Ostao je njezin najljepši zimski kaput. Da, da, kaže otac i vrati se pčelama. Znatiželjno pogledam kaput prije nego što baka opet zatvori vrata ormara i iz sobice s vrcalicom uzme staklenku meda. Čudim se što je upotrijebila riječ *organizirala*, koju još nikada od nje nisam čula. To sigurno ima veze s tajanstvenim poslom koji ju je tada držao na životu, mislim.

Čim se osjeti ljeto, pa se zbog visoke trave više ne može na livade, pčele poslije kratkih pljuskova opet skreću pažnju na sebe. Tih dana može se čuti brujanje kakvoga pčelinjeg roja koji u blizini kuće slijeće na granu koja strši ili se daleko od dvorišta uhvati za stablo poput ustitrala grozda. Iz svih se kutova dvorišta doziva otac neka sa starom maticom vrati bjegunice.

Oboružan drvenim sandukom i ljestvama, otac žuri k sumnjivo zujećim stablima. Sad mu je na glavi navučen bijeli šešir s mrežicom, a njegove molbe da mu se pomogne pri dovođenju roja kući uglavnom nitko ne čuje.

Jednom je majku, koja je htjela pomoći kod pričvršćivanja drvenih okvira ispod pčelinjeg roja, ubolo više pčela, pa

je pala u nesvijest. Moj mali brat i ja stojimo preplašeni pokraj majke koja leži na tlu. Otac joj je na čelo stavio vlažnu krpu i polako je diže, dok ona ne dođe k svijesti i isprovraća se. Od toga dana majka ima velik strah od pčela, a i ja teško mogu svladati svoje nepovjerenje.

Što se izazvalo, mora se otrpjeti, kaže majka nakon što sam nepromišljeno prešla preko smjerova kuda pčele lete.

Ovaj put pomažem ocu kod vrcanja meda. On je sva ona saća s medom, koja su dobila trbuhe, donio u prostoriju za vrcanje i širokim rašljama počeo micati gornji sloj voska s njih. Skupljeni vosak stresa na rub glinene zdjele oslikane cvjetnim motivima koja se koristi samo za branje meda. Stavljam u usta nekoliko komadića voska i žvačem ih tako dugo dok ne posišem ostatke meda. Slomi li se prilikom struganja mali komad saća iz okvira, otac ga pruža meni, neka stavim u usta taj komad saća s kojega se cijedi. Med poput ljepljive kaše od svjetlosti teče preko mog nepca i ispunjava me ushićenjem.

Ostrugana saća, u kojima sad vidljivo stoji med poput gipke smolaste tekućine, otac stavlja u vrcalicu i počne okretati ručku. Čim med počne teći, a otac hvaliti njegovu boju, baka opet dolazi u pčelinjak. Vadi smeđu tekicu i počne procjenjivati i bilježiti količinu litara po košnici.

Nakon vrcanja idem u prednji dio pčelinjaka, po kojem divlje leti nekoliko radilica. Moji su prsti ljepljivi i vlažni. Najednom se pčele bacaju na mene i još dok ih pokušavam otjerati iz kose, osjetim ubode na koži glave, koja se od bola steže kao nakon tupog udarca. Počnem vikati i nadam se da se neću onesvijestiti. Dojure otac i baka i smiruju me, ali bol, koji sad pokriva cijelo tijelo, jači je od svake ma koliko usrdne riječi.

Kad prestanem plakati, moje su vjeđe otečene od plača i uboda pčela. Glava mi je prekrivena bolnim kvrgama koje se naziru ispod kose. Baka mi je za utjehu na stol stavila bočicu s kakaom, a na čelo i sljepoočnice stavlja mi hladne obloge. Kad bočicu prinesem ustima, u kuhinju ulazi Michi, očevo bratić. Velika cura a još pije iz flašice, pa to ne može biti istina, kaže prijekorno. U njegovom prijekoru toliko je čuđenja da ja, usprkos svome nezgodnom stanju, shvaćam da bih se uskoro, u skladu sa svojom dobi, trebala zadovoljiti šalicom. Ma pusti je, kaže baka, izbole su je pčele. Onda Michi pokazuje ubode razdvajajući moju kosu sloj po sloj, kao da slaže kartice u kartoteci. Michi sjedne k nama na kuhinjsku klupu i tješi me gladeći me po užarenim obrazima.

Majka sa mnom vježba recitiranje slovenskih pjesama koje za školu moram naučiti napamet. Kaže, to ćemo zajedno, učiti ću s tobom! Dok ona pegla, čitam iz pjesmarica i iz školskih knjiga. Udvoje dajemo cvijeću da raste, kukurličemo s pijetlovima i zvonimo s crkvenim zvonima. Krećemo sa žabama i pjevamo tralala i hopsasa na njihovim svadbama. S gavranima se smijemo strašilima, puštamo uvis mjehure od sapunice kao Sunce, Zemlju i Mjesec, koji kruže bez kotača i lete bez krila. Proljeće s njegovim cvjetnim vjenčićima ukravamo na brod i plovimo s njim daleko, daleko. Satima sjedimo na livadama jezika i govorimo u ritmu rima. Spoznajemo da bi priroda trebala biti nakice na stihovima i cvijeće spleteno u vjenčice. Rime nam daju da skačemo od strofe do strofe kao leptiri od čaške do čaške cvijeta, bez straha da ćemo pasti. One sve privode sretnom kraju, pretvaraju plakanje u smijanje, a šutnju u užitak. Što je usahnulo, opet će procvasti, a što je bilo okamenjeno,

moći će plesati. Vjerujemo da će svako odbačeno dijete dobiti košuljicu kao Videk od šumskih životinja, a za jelo ono što daje divlji vrt. Majka voli pjesme u kojima zima prijete da će doći po svu lijenu djecu, a ptice obećavaju roditeljima da će preuzeti odgoj njihove djece.

U proljeće mi stavlja cvijet maslačka u kosu i kaže da moram biti zadovoljna jednostavnim stvarima. Da bi bila vesela, trebaju joj samo priroda, pjesme i katolička crkva. Kaže, samo je jedan put da se živi u milosti – marljivost i pridržavanje Božjih zapovijedi. Kaže, katolički blagdani moraju se poštovati, na mise se mora ići, jutarnje i večernje molitve treba moliti. Pred drvenim križevima na putovima i na međama livada treba zastati, pred oltarima se treba prekriti. Majčin prostor za želje prostor je oltara. Na zidu iznad njezinog kreveta moraju biti pričvršćene svetačke sličice. U kutku s raspelom trebaju se stvarati mali oblačići i ovijati Božje vitice. Čita male sveščice i knjige koje pripovijedaju o svecima koji su bili unakaženi, umoreni ili su se dragovoljno odrekli života i užitaka da bi se mogli živi popeti u nebo. Priča da bi se sveta Marija mogla ukazati onome tko je marljiv i ima čisto srce. Redovito šalje mene i moga mlađeg brata u crkvu i uopće ne razmišlja o tome da mi do Železne Kaple moramo pješačiti putom dugim sedam kilometara. Do Boga uvijek vodi kamenit put, kaže majka.

A ja mislim da se ona pozivanjem na pjesme i čuda bori protiv bakina utjecaja na mene. Hodi, kaže, ako me poslušaj i izvršiš svoje obaveze, možeš ići k Michiju i gledati televiziju.

Ja pomažem i katkada navečer idem s bratom preko livade i kroz jednu šumicu do ljubaznih susjeda kod kojih smijemo sjediti na kauču i gledati televiziju. Često se uzalud nadamo

da ćemo iza crno-bijelog rominjanja na ekranu prepoznati ljudska bića.

Ponekad Michi uz očevu pomoć pokušava dobiti bolji prijem. Muškarci s antenom, koja izgleda kao golo božićno drvce, hodaju oko kuće, a mi kroz prozor vičemo sad, sad, kad se na ekranu počnu jasnije ocrtavati obrisi likova. Pastir Kekec s planina ubrzo opet može pjevušiti svoj pozdrav suncu i svirati na čudesnoj fruli, začas opet može začarati ljude i životinje i potjerati mračne sile iz planinskog sela.

Slovenska televizija ne može se uvijek hvatati, a ni govoriti o tome da bi je bilo oficijelno. Politika to neće srediti za koruske Slovence, kaže Michi ocu. Bilo bi to osmo svjetsko čudo. Ne preostaje nam drugo nego se zadovoljiti televizorom sa sjenama i osjećati se kao pirati u magli.

Baka ima svoje vlastite dogovore s prirodom. Ona vjeruje da se s poljem i sa šumom treba lijepo slagati, a ne ih kititi stihovima. Nekakva pjesma prirodi ne znači ništa, kaže, čovjek prema prirodi treba biti ponizan.

Na tavanu je skupila vrbove šibe, koje izvlači iz zavezanih palminih svežnjeva koji se svake godine na Cvjetnu nedjelju posvećuju u crkvi. Od vrbova pruća pravi male križeve koje mi u proljeće nosimo u polja i stavljamo u pooranu zemlju da bi oranica s krumpirima ostala rodna i pšenica rasla. Kad se sprema oluja, komadiće vrbovih šiba stavlja u žar i nosi ih u željeznoj tavi kroz kuću. Gorki dim trebao bi razbiti zrak i umiriti atmosferske sile. Vjeru u Boga treba nositi u srcu, kaže baka, nije ju dosta samo pokazivati u crkvi. U crkvu se ne možeš pouzdati, misli, ne može joj se vjerovati.

Baka vjeruje samo neobičnim znakovima na nebu i zna ih tumačiti. Vjeruje u kvatrene blagdane i u 8. svibnja, na

koji svake godine ide na misu da bi zahvalila za kraj nacističkog doba. Vjeruje u jezik okrenut k volji, a ne k ljudskome uhu. Kaže da riječi raspolazu velikom moći, da mogu začarati predmete i izliječiti ljude, da kruh nad kojim se rekao za govor može pomoći u bolesti i nevolji. Njezinoga starijeg sina ujela je zmija, pripovijeda. Njegova rana nije htjela zarasti i doktori mu više nisu znali pomoći. Otišla je k starom Rastočniku da joj u kruh stavi vradžbinu protiv zmijskog otrova. No Rastočnik je odbio jer se bojao da ne pojača opasno zlo. Zato se otputila k Želodecu koji joj je blagoslovio kruh. Ti, otrovna živino, uzmi svoj otrov natrag iz ovoga čovjeka, izmolio je Želodec od zmijskoga duha. Ne tjeram njegovo meso, ne tjeram njegovu krv, tjeram strašan grč, bile su riječi kojima je Želodec posvetio kruh. Nakon što joj je sin svakoga dana pojeo zalogaj toga kruha i izmolio Očenaš ne rekavši na kraju amen, ozdravio je. Otrovi se povukao iz njega. I riječ je postala kruh i bila je u njemu kad god je prožvakao iscjeljujuću riječ. Izgovoreni kruh, pojedena riječ.

Ječmenac, upalu na vjeđi, koji pokatkad dobijem, baka može izvraćati. Ja na njezine zagovore moram odgovoriti *ne vjerujem* i vjerovati u izlječenje, kaže. Ona izgovara svoje zazivanje i preko mojega bolesnog oka rukom oponaša pokrete žetelice. *Ječmen žanjem*, kaže, *ječmen žanjem*, dok ja ponavljam da ne vjerujem da ona žanje ječam. Jer priznajem svoju sumnju, ja kažem istinu i bakanje djeluje, to sebi svakako utvaram, ali ipak ne znam.

Baka mi povjerava i to da je od svoje majke dobila kućni blagoslov, kao miraz, kao krov od riječi nad svojom glavom. Da ga u teškim vremenima izgovori ili zakuca na vrata kuće kako bi kuća ostala zaštićena od tuče, groma i svakoga zla. Ona taj blagoslov čuva u jednoj kuverti koju se bez pitanja ne smije otvoriti. Molitve se s papira mogu čitati i dodiriva-

ti, ali je svakako bolje ako ih se nauči napamet, jer je djelovanje u onom izgovorenom, a ne u onom što je napisano.

Zamišljam kako se riječi s papira preko očiju penju u glavu i otud u nepoznate visine; kako riječi i nedodirnite, iz kuverte, mogu širiti svoje djelovanje; kako glasom onog tko ih izgovara šire okrilje nad onima koji zazivlju.

Stara Keberica je mom djedu, prije nego što je otišao u partizane, također dala blagoslov, umotan u rupčić od samta, da ga čuva od iznenadne smrti, izdaje i zlodjela, pripovijeda baka. Neka dnevno moli pet Očenaša i pet Zdravomarija. On je svaki dan molio i preživio kao partizan. Vratio se iz šume. Kao što je rat preživio i onaj čovjek kojeg se sjeća Romana iz Remscheniga, kaže baka. Romana je tada kad su je uhapsili imala jedva deset godina. Preslušavali su je u zatvoru u Celovcu i čupali za kosu, kad su u sobu doveli partizana kojeg nije poznavala i kod kojeg su našli Božji štiti, *ščit božji*, kako je rekao. Gestapo je partizana pitao čemu to služi, a on je odgovorio da je pod Božjom zaštitom. Na to su ga tako dugo tukli dok se, obliven krvlju, nije srušio. Djevojčica je sve to morala gledati, ali partizan je preživio i onesviještenog su ga odnijeli iz sobe. Imao je zaštitu po riječi, kaže baka.

Prolaze me srsi. Molim Božji štiti da me zaštiti od toga da moram misliti na to što bi on mogao spriječiti. Ne misli o tome, kaže baka, previše si čula i u previše toga povjerovala. Smješka se svojim tanahnim, suzdržanim smiješkom i gura me iz naše sobe van na dvorište.

Piko lajući trči na svom lancu amo-tamo. Kokoši glasno kodačući trče niz kosinu iza naše kuće. Šire krila i pokušavaju letjeti.

To je sigurno jastreb, kaže baka, sad već lovi pred našim vratima! Reći će ona to lovcima, neka ustrijele grabežljivca.

Majka se pojavljuje iza kuće s krvavim pijetlom u ruci. Tuka se s jastrebom, morala je razbojnika doslovce strgnuti s pijetla, tako se jako zario u njegova krila, pripovijeda i stavlja ranjenu živinu na tlo. Kokot se strese i raširi krvava krila. Hramajući i kukuričući skakuće prema staji.

Budeš mu previla rane, pitam majku.

Već će zacijeliti, kaže ona, tu ne pomaže nikakav ferband.

Poslije, kad smo same, hoću znati što je to partizan. Je li ti baka opet pričala svoje priče? Partizani su živjeli u bunkerima pod zemljom i skrivali se pred Nijemcima, odgovara ona. To je bilo davno i ne bi me trebalo zanimati. Djed, rekla je baka, i on je bio jedan od njih, kažem.

Majka odlazi bez riječi u kuću. Odmah zatim vidim kako baka izlazi. Nećeš ti meni određivati kako ću se ponašati prema curici, ti ne, kaže prijekorno i sjedne na zdenac pred ulaznim vratima. Majka ostaje stajati na pragu. Okrenem glavu prema njoj i u vidokrugu imam i baku. Niski krov kuće neprimjetno se izduži prema tlu. U zdencu voda minutama žuborom ulazi u našu šutnju.

Baka odlučuje preuzeti moj odgoj. Ne može to više tako, s tim glupostima od pjesmica i tim niškoristi pričama, misli. Nepovjerljiva je prema mojem oduševljenju knjigama koje nosim iz škole. Što će ti te besmislice, kaže kad me uhvati u čitanju, jedna cura ne treba samo znati čitati. Na primjer, plesanje je isto tako važno. Poslije oslobođenja iz logora učila je mlade cure plesati. Uvijek kad bi tko zasvirao, šćepala bi koju ženu i vrtjela se s njom u krug. A smijeha i cike nakon što smo utekli đavlu, kaže baka.